

Černá, Jana

Cognitio singularium: renesanční historiae naturalis a jejich promeny

Pro-Fil. 2011, vol. 12, iss. 2, pp. [11]-20

ISSN 1212-9097

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/pf12-2-247>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139049>

Access Date: 21. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Cognitio singularium: Renesanční historiae naturalis a jejich proměny

Jana Černá, ZČU Plzeň

Abstrakt: Studie se zabývá problematikou renesančních *historiae naturalis*, zejména potom vztahem, který v tomto žánru zaujímala empirie a tradiční vědění. Článek analyzuje rozdíly mezi *historiae naturalis* Starého světa (Gessner, Aldrovandi) a světa Nového (Oviedo, Hernández). Hlavním cílem textu je charakterizovat specifika těchto dvou typů „přírodní historie“ a stejně tak ukázat jejich podobnosti a poukázat na „zdánlivé paradoxy“.

Abstract: The central theme of this study is the problematics of *historiae naturalis* in Renaissance, especially the relationship between empiricism and tradition in this genre. The paper analyses the differences between *historiae naturalis* of The Old World (Gessner, Aldrovandi) and *historiae naturalis* (these) of The New World (Oviedo, Hernández). The main goal is to characterize the specific forms of these two ways of natural history and, on the other hand, to show their similarities and point out the „seeming paradoxes“.

Klíčová slova: renaissance; historia naturalis; empirie; tradice; Nový svět; Španělsko

Keywords: Renaissance; historia naturalis; experience; tradition; The New World; Spain

„Tento popis by pak tvořil základ, na němž by se vybudovala filozofie, aby se věda a filozofie konečně po tolika staletích nevznášely ve vzduchu, nýbrž spočínuly na pevných základech všeobsáhlé a dobře uvážené zkušenosti experimentální praxe.“

F. BACON, *Nové organon*, s. 39.

Interpretace přírody vs. interpretace textů

S přáním o pořízení pravdivého a přesného „popisu přírody a experimentů, kde by se pouhá knižní učenost ponechala stranou“ se Francis Bacon (1561-1626) obrátil na krále Jakuba I. ve své předmluvě k *Velkému obnovení věd*, jehož třetí část měl tento popis (*historia naturae*) tvořit. Bacon byl totiž přesvědčen, že obnova věd musí začínat právě popisem přírody, který

by se však v mnohém odlišoval od popisů stávajících, ať už svým cílem, množstvím látky i způsobem, jímž byla sebrána a v neposlední řadě taktéž výběrem a uspořádáním jednotlivostí. Pozornost hodlá věnovat přírodě „volné a nespoutané“ (tj. nebeským tělesům, meteorům, zemi i moři, nerostům, rostlinám a živočichům) a výrazněji „přírodě ovládnuté a spoutané“ (tj. pokusům z oblasti mechanických i svobodných umění a mnohým praktickým úkonům, jež pod žádná umění dosud zařazena nejsou). Bacon přitom zdůrazňuje, že tyto věci nevyhledává proto, že by samy o sobě přinášely nějaký větší užitek, nýbrž proto, aby mohly být objevovány příčiny a aby mohl být podán „prvý prs filozofii, jež potřebuje výživu“.¹ Jak se sám domnívá, pomáhá tak lidem mnohem více než ti, kteří se dosud popisem přírody zabývali, neboť o všem, co přijímá, je možné se přesvědčit na vlastní oči, nebo to přinejmenším zkoumat s náležitou přísností. Vše, co tak líčí, podle svých slov zbavuje vybájenosti, „vymýtá a zavrhuje veškeré fantazie, podobně jako to dělá církevní exorcismus“.²

Zcela odlišně pracuje autor snad nejznámější renesanční *historia naturalis*³, pětisvazkové *Historia animalium*, Conrad Gessner (1516-1565). Švýcarského vzdělance nezajímaly totiž primárně přírodní entity a jevy, nýbrž texty, které o nich pojednávaly. Historik L. Pinon uvádí, že skutečným předmětem Gessnerovy *Historiae animalium* nejsou samotní živočichové, ale jejich jména. Zatímco by podle něj Gessnerova „zoologie“ mohla existovat ve světě bez živočichů, není představitelná ve světě bez knih.⁴ Gessner ve svém díle *Historiae animalium* pojednává spíše než o reálném světě o světě textů, tedy do značné míry o světě imaginárním, fantaskním (viz níže).

Baconova a Gessnerova odlišná koncepce *historiae naturalis* vypovídá o různorodosti daného žánru. Obecně lze říci, že renesanční a raně novověké *historiae naturalis* neměly jednotnou a neměnnou formu ani obsah a stejně tak nezajímaly jednoznačné postavení ve struktuře dobového vědění.⁵ Například filosofové Lorenzo Valla (1407-1457) či Juan Luis Vives (1492-1540) podřazovali předmět *historiae naturalis* přírodní filosofii a medicíně; již zmiňovaný Francis Bacon zase hovořil o *historia naturalis* jako o svébytné disciplíně.⁶ Přes

¹ Bacon, F. *Nové organon*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1990, s. 61.

² Tamtéž.

³ Vzhledem k odlišnému významu výrazu *historia* v renesanci se někteří autoři (např. Pomata, G. – Siraisi, N. Introduction. In: Pomata, G. – Siraisi, N. (eds.), *Historia. Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*. 1. vyd. Cambridge, Mass.; London: MIT, 2005, s. 6) kloní k názoru, že by výraz *historia* neměl být překládán jako „historie“ (*history*) a ponechávají jej tak převážně v jeho latinské podobě *historia*. Ze stejných důvodů není zpravidla termín *historia naturalis* překládán do českého jazyka ani v této studii. Pokud je překladu výjimečně užito, preferuji variantu *přírodní historie* před méně užívaným pojmem *přírodopis*, jenž by podle mého názoru mohl o povaze *historia naturalis* vyvolávat neadekvátní představy (především redukovat předmět *historia naturalis* na předmět současného „přírodopisu“).

⁴ Pinon, L. Conrad Gessner and the Historical Depth of Renaissance Natural History, In: Pomata, G. – Siraisi, N. (eds.), *Historia. Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*. 1. vyd. Cambridge, Mass.; London: MIT, 2005, s. 250-251.

⁵ G. Pomata a N. Siraisi uvádějí, že by se spíše než o renesanční *historia naturalis* v singuláru mělo (vzhledem k její různorodé povaze) hovořit o *historiae naturalis* v plurálu (viz např. Pomata, G. – Siraisi, N. Introduction. In: Pomata, G. – Siraisi, N. (eds.), *Historia. Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*. 1. vyd. Cambridge, Mass.; London: MIT, 2005, s. 2).

⁶ Ogilvie, B. *The Science of Describing*. 1. vyd. Chicago: University of Chicago Press, 2006, s. 1-2.

četné rozdílnosti však tato díla vykazují jisté společné rysy, jimiž lze *historia naturalis* charakterizovat v obecné rovině. Jedná se především o popisování a katalogizování přírody.⁷

Hovoříme-li o renesančních *historiae*, je třeba si rovněž uvědomit, že existuje podstatný rozdíl mezi tím, jaký význam nesl samotný výraz „historie“ v renesanci a raném novověku a jaký význam má dnes. Psát „historii“ v renesanci znamenalo vytvářet inventář všeho stvořeného.⁸ Renesance se vrací k antickému (pre-aristotelskému) významu slova *historia* jako vědění v obecném smyslu, jež se neomezuje pouze na vědění o vykonaných činech (*res gestae*). Součástí historie byla mj. i pojednání o přírodě.⁹ Renesanční *historia*, jež měla být jakýmsi pravdivým vyprávěním (*vera narratio*), bývá vymezována jako vědění deskriptivní (*cognitio quod est*), neobjasňující, založené na smyslovém vjemu (*sensata cognitio*) a vědění o jednotlivém (*cognitio singularium*).¹⁰ Tuto charakteristiku lze (s určitým zjednodušením, s ohledem na existující výjimky, např. *historia naturalis* Josého de Acosty, jež vedle deskriptivní složky vykazuje rovněž filosofické aspekty a snahy o poznání a objasnění příčinných souvislostí) aplikovat rovněž na renesanční *historiae naturalis*. Ty vznikaly v první řadě v důsledku rostoucího zájmu o jednotliviny a empirické poznání, jež zintenzivněl koncem patnáctého století¹¹, dále na jejich rozvoj mělo nemalý vliv vydávání a komentování antických spisů o přírodě. Například první tištěné vydání Pliniovy *Historia naturalis*, díla, jež dalo celému žánru jméno a vlastně i paradigmatický rámec, se objevilo roku 1469 a okolo roku 1600 počet vydání přesahoval číslo 55.¹²

Nové překlady antických děl a komentáře k nim podněcovaly jednak zájem o přímé zkoumání přírody, neboť různá vydání obsahovala pasáže, které si vzájemně odporovaly a upozorňovaly tak na nedostatečnost a chybnost původních textů či jejich překladů.¹³ Kritičtí čtenáři například záhy snadno zjistili, že Pliniovy informace o rostlinách mají jen málo společného s texty Dioskoridovými. Obtížnější bylo již rozhodnout, zda se chyb dopustil Plinius, Dioskorides či různí překladatelé a vydavatelé jejich děl. Ukázalo se, že samotné studium textů nedokáže poskytnout uspokojivou odpověď a že je rovněž třeba obrátit pozornost k přímému pozorování přírody. Cílem však převážně zůstává komentář ke klasickým textům a jejich korekce, nikoli pozorování samo o sobě.¹⁴

⁷ Na filosofickou dimenzi *historia naturalis* poukazuje např. soudobý americký historik filosofie a vědy B. G. Ogilvie, jež hovoří o *historia naturalis* rovněž jako o *science of describing* (Ogilvie, B. G. *The Science of Describing*, s. 6-8). Burke *historia naturalis* vymezuje pozorováním a popisem (Burke, P. *Od Gutenberga k Diderotovi*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2007, s. 233).

⁸ „Historiar era describir, hacer el inventario de todo lo creado“ (Álvarez Peláez, R. 1. vyd. *La historia natural en los siglos XVI y XVII*. Torrejón de Ardoz: Akal, 1991, s. 10).

⁹ Pomata, G. – Siraisi, N., *Historia. Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*, s. 1-4.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Ogilvie, B. W. The Many Books of Nature: Renaissance Naturalists and Information Overload. In: *Journal of the History of Ideas*, vol. 64, no. 1 (2003), s. 29.

¹² Findlen, P. Natural History. In: Park, K. – Daston, L. (eds.), *The Cambridge History of Science III: Early modern Science*. New York: Cambridge University Press, 2006, s. 439.

¹³ Jedním z prvních výrazných kritiků chyb v dílech antických autorů byl italský lékař Niccolo Leoniceo (1428-1524) působící na univerzitě ve Ferrare, autor díla výmluvného názvu *De Plinii et plurium aliorum medicorum in medicina erroribus* (1492). Následoval například spis Ermolaa Barbara (1454-1493), neméně útočného názvu než Leoniceonův, *Castigationes pliniana* (1492), jež stejně jako spis předešlý poukazoval na četné chyby v Pliniově díle (Findlen, P. *Natural History*, s. 440-441).

¹⁴ Findlen, P. *Natural History*, s. 437-448. Srv. např. Debus, A., *Man and Nature in the Renaissance*. 1. vyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1978, s. 34-53.

Splet' citací a symbolů: C. Gessner a jeho *Historia animalium*

Komentář ke klasickým antickým textům pojednávajícím o přírodě je rovněž předmětem a hlavním cílem zmiňované Gessnerovy *Historia animalium*. Gessner sám v úvodním slovu ke svému dílu prohlašuje, že čtenář nemá v rukou pouhou *historia animalium* (*non solum simplicem animalium historiam*), nýbrž také obsažné komentáře (*commentarios copiosos*) a velmi mnoho výtek (*castigationes plurimas*) vůči starým i novějším popisům živočichů, obzvláště potom těm, které se objevují u Aristotela, Plinia či Alberta Velikého.¹⁵ Další strany díla tak odhalí Gessnerem spředenou síť asociací, symbolů a skrytých významů objevujících se v mytologii a v textech klasických autorů. Jedním ze základních rysů Gessnerova pohledu na svět bylo totiž přesvědčení, že všechny věci i živí tvorové mají nesčetné množství skrytých významů, jejichž prostřednictvím je můžeme poznat. Nezkoumal proto přírodniny odděleně od ostatního světa, ale v co nejširších souvislostech.¹⁶

Pojednává-li tak např. ve třetí knize svého díla *Historiae animalium* o pávovi,¹⁷ uvádí napřed jeho jména v mnoha jazycích (starých i moderních) a dále připojuje charakteristiku zvířete (popis vzezření a výskytu) sestavenou především na základě informací pocházejících z děl antických autorů (např. Pliniových, Aristotelových, Ciceronových či Senekových). Informace, které Gessner uvádí, jsou nezřídka v rozporu se zkušenostním poznáním: například tvrdí, že paví maso nepodléhá rozkladu.¹⁸ Dále se čtenář může seznámit s různými adjektivy odvozenými (*derivata*) od podstatného jména „páv“ (např. *color pavonis* jako označení modré barvy nebo italské *pavoneggiare* ve smyslu pyšnit se, být pyšný jako páv) či mýty, které se k tomu zvířeti váží (např. mýtus o bohyni Junoně a pastýři Argovi).¹⁹ Připojena jsou rovněž přísloví, v nichž páv figuruje, zmíněny jsou léky i pokrmy, které lze z páva vytvářet. Celým textem prostupuje velice hustá síť citací a odkazů na jména různých autorit, především potom antických.

Ačkoli v Gessnerově díle nechybějí informace o fyziologii a fyziognomii popisovaných živočišných druhů či jejich využití v lékařství, převládají informace, které lze klasifikovat jako filologické. Ostatně také dílo *Historia animalium* bylo curyšským tiskařem Froschaurem, který je vydal, označeno za „gramatické a rétorické“.²⁰ Gessnerovým cílem nebylo popsat svět reálně existujících tvorů, nýbrž zaznamenat všechna zvířata, o nichž se pojednává v textech tradičních i moderních. Jednotlivé svazky *Historiae animalium* tak do značné míry navazovaly na Gessnerovo dílo *Biblioteca universalis* (1545), které bylo koncipováno jako rozsáhlý průvodce antickým literárním světem.²¹

¹⁵ Gessner, C. Ad lectorem. In: *Tigurini Historiae animalium liber primus, De quadrupedibus viui paribus*. Francofurti: Bibliopolio Cambieriano, 1603.

¹⁶ Srv. Asworth, W. B., Natural history and the emblematic world view. In: Lindberg, D. C. –Westman, R. S. (eds.). *Reappraisals of the Scientific revolution*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, s. 303-332.

¹⁷ Gessner, C. De pavone. In: *Historia animalium, liber III qui est avium natura*, Francofurti: Bibliopolio Cambieriano 1604, s. 656-665.

¹⁸ Gessner, C. *Historia animalium, liber III*, s. 658.

¹⁹ Gessner, C. *Historia animalium, liber III*, s. 658.

²⁰ Kusakawa, S. The sources of Gessner's pictures for the *Historia animalium*. In: *Annales of Science*, vol. 67, no. 3 (2010), s. 303-328.

²¹ Tamtéž.

Gessner při tvorbě svého díla postupuje jako typický humanistický vzdělanec: studuje prameny, provádí jejich excerpci a komparaci, poznatky jednotlivých autorů podrobuje kritice a ty informace, které se shodují, považuje za pravdivé. Kritériem pravdivosti se tak pro Gessnera stává konsensus mnohých učenců v průřezu staletí (*multorum et eruditorum multis seculis consensu*).²² Informace přijímá Gessner pouze od mužů vzdělaných, neboť ti nevzdělaní by o věcech, o nichž by pojednávali, psali zmateně. Podobně při vytváření své *historia naturalis* postupuje i U. Aldrovandi.²³ Aldrovandiho dílo rovněž vykazuje podobný (filologický) charakter jako dílo C. Gessnera. Pro ilustraci lze jmenovat některé oddíly Aldrovandiho textu *De Piscibus: Synonyma, Sympathia & Antipathia, Emblemata, Symbola, Epithaphia, Mystica & Allegorica* či *Numismata*.²⁴

U Gessnera i Aldrovandiho se tak vedle popisu reálně existujících živočišných druhů objevují např. texty o fénixovi, jednorožci, satyrech a jiných imaginárních stvořeních. Pro jejich *historiae naturalis* je přímá zkušenost s popisovaným objektem či jevem nepodstatná, rozhodující roli hraje věrohodnost textu.²⁵

Autorita očitého svědectví: F. de Oviedo a jeho *historia naturalis*

Výrazné změny v podobě *historiae naturalis* přineslo objevení Nového světa, které se stalo hlavním impulsem pro vznik zcela nových a původních „přírodních historií“, založených primárně a téměř výhradně na zkušenosti a pozorování. Prvním a nejznámějším dílem, které se snažilo co nejdříve popsat přírodní svět Západních Indií, je Oviedova práce *De la natural historia de las Indias* (1526), dále lze zmínit Oviedovo pozdější dílo *Historia general y natural de las Indias* (I. díl 1535, II. díl 1557), Hernándezovo dílo *Historia natural de Nueva España* (1790) a Acostův spis *Historia natural y moral de las Indias* (1590).

Fernández de Oviedo přichází s názorem, že Nový svět vyžaduje historii nového druhu, kterou také vytváří, přitom však stále ještě těžší z antické tradice. Explicitně se hlásí především k Pliniovi, na něhož ve svém díle častokrát odkazuje; inspirovat se nechává zejména formou Pliniova encyklopedického díla. Ve své *historia naturalis* uvádí, že bude napodobovat Pliniovo dílo ve všech aspektech, ve kterých to bude možné²⁶ a prohlašuje se za přítele Pliniova učení.²⁷ Neznamená to však, že by přejímal Pliniovy myšlenky, aniž by je konfrontoval s empirickými poznatky. Naopak – zkušenost je pro něj na rozdíl od Gessnera či Aldrovandiho vždy prvořadou. Jak uvádí Barrera-Osorio: Oviedo se nespolehá na plané spekulace a fantazie, nýbrž na své smysly: jeho dílo je psáno „jazykem zkušenosti“.²⁸ A. Gerbi považuje

²² Gessner, C. Praefatio ad lectorem. In: *Historia animalium, liber I*. Zürich: Ch. Froschoverum, 1551, β2v.

²³ Ogilvie, B. *The Science of Describing*, s. 241.

²⁴ Aldrovandi, U. *De piscibus*, 1613.

²⁵ Srv. Kusakawa, S. *The sources of Gessner's pictures for the Historia animalium*, s. 306.

²⁶ „En todo cuanto le pudiere imitar, entiendo hacerlo“ (Fernández de Oviedo, G. *Historia general y natural...I*, Madrid: Atlas, 1959, s. 13). Dále viz např. „Yo prosiga asimismo el estilo de Plinio“ (Fernández de Oviedo, G. *Historia general y natural...II*, s. 56).

²⁷ „Soy amigo de la lección de Plinio“ (Fernández de Oviedo, G. *Historia general y natural...I*, s. 229). Od Plinia, resp. Aristotela, přejímá Fernández např. klasifikaci živočichů na pozemské, vodní, ptáky a hmyz (Álvarez Peleáz, R. La historia natural en tiempos del emperador Carlos V. La importancia de la conquista del Nuevo Mundo. In: *Revista de Indias*, vol. 60, no. 218 (2000), s. 23).

²⁸ Barrera-Osorio, A. *Experiencing Nature. The Spanish American Empire and the Early Scientific Revolution*. 1. vyd. Texas: University of Texas Press 2006, s. 11 a 107.

nadřazenost viděného nad referencí zprostředkovanou druhým za základní zásadu Oviedovy historiografie.²⁹

Novost Oviedovy historie a zároveň její vymezení se vůči klasickým autoritám i proudům renesančního myšlení, konkrétně humanismu, se projevuje rovněž ve formální stránce díla. Oviedova *historia naturalis* není psána v latině, nýbrž v kastilštině, a je záměrně vzdálena elegancí až vyumělkovaností jazykového projevu humanistických autorů. Jednoduchost a jednoznačnost vyjádření má umocnit věrohodnost obsahu.³⁰ Oviedo uvádí, že ačkoli se snaží následovat Pliniův styl psaní, nehovoří tak dobře jako on, avšak zároveň vyzdvihuje fakt, že většinou je očitým svědkem (*testigo de vista*) událostí, o nichž píše, tedy přináší jejich pravdivý popis. Vyzývá proto čtenáře, ať „poslouchá“ jeho slova pozorně, neboť na rozdíl od jiných autorů mu nepředkládá báchorky (*fábulas*) ani mu nejde o to, aby jen rozvíjel zdobnou řeč nebo styl (*ornada oración o estilo*) tak jak činí někteří jiní. Jeho cílem je pouze prostě a věrohodně zaznamenat (*notificar*) pravdy a tajemství přírody (*verdades y secretos de la Natur*).³¹

Uvádí, že výtvořiny přírody nezachytí v paměti smrtelníků nic lépe než historie a knihy, z nichž jako nejpravdivější a nejautentičtější lze cenit ty, které byly napsány muži, již to, co popisovali, rovněž na vlastní oči viděli (*por la vista de ojos*).³² Již v první kapitole díla *Historia general y natural de las Indias* (I. díl 1535, II. díl 1557), které představuje přepracovanou a rozšířenou verzi *Sumaria*, Oviedo zdůrazňuje, že své dílo píše především z pozice „očitého svědka“ (*testigo de vista*), ve zbývajících případech přijímá informace podložené svědectvím „důvěryhodných osob“ (*personas fidedignas*).³³ Důvěryhodnost výpovědí sám zvyšuje shromažďováním četných zpráv a svědectví; nikdy nedůvěřuje svědectví jedinému.³⁴ Jednotlivá svědectví Oviedo porovnává, prověřuje a třídí.³⁵ Větší váhu má však pro Ovieda vždy přímá empirie – ať už by byli svědkové sebevíc důvěryhodní a těšili se jakkoli velké autoritě.³⁶

²⁹ Gerbi, A. La naturaleza de las Indias nuevas. *De Cristobal Colón a Gonzalo Fernández de Oviedo*. 1. vyd. México: Fondo de Cultura Económica, 1992, s. 279.

³⁰ Myers, K. A. *Fernández de Oviedo's Chronicle of America. A New History for a New World*. 1. vyd. Austin, Texas: University of Texas Press, 2007, s. 36.

³¹ Fernández de Oviedo, G. *Historia general y natural...II*, s. 56.

³² Fernández de Oviedo, G. *Sumario de la natural y general historia de las Indias*. Madrid: Confederación Española de Gremios y Asociaciones de Libreros, D. L., 1992, s. 9. Oviedo přitom uvádí, že tento názor zastával již Plinius a hlásí se tak k jeho odkazu.

³³ Fernández de Oviedo, G. *Historia general y natural...I*, s. 13-14. Dále např. *Historia general y natural...I*, s. 223: „Yo he tenido por costumbre en estas mis historias, de dar los testigos en aquellas cosas que no he visto e de que otros me han informado.“

³⁴ „No dando en cosa alguna crédito a un solo testigo, sino a muchos“ (Fernández de Oviedo, G. *Historia general y natural...I*, s. 13). A. Gerbi poukazuje na souvislost se zásadou římského práva *testis unus, testis nullus* (Gerbi, A. *La naturaleza de las Indias nuevas...*, s. 294-295).

Barrera-Osorio upozorňuje, že podobným způsobem později postupuje sevillská instituce *Casa de la Contratación* (A. Barrera-Osorio, *Experiencing Nature...*, s. 111). P. Findlenová Ovieda pro jeho požadavek kvalitních svědectví nezbytných pro důvěryhodné vědění považuje za „úctyhodného“ předchůdce F. Bacona (Findlen, P. *Natural History*, s. 451).

³⁵ Srv. např. Gerbi, A. *La naturaleza de las Indias nuevas...*, s. 280 nebo 294-295.

³⁶ Mezi Oviedovy „informátory“ patřil například conquistador Francisco Pizarro (1471/1476–1541), kosmograf Alonso de Santa Cruz (1505-1567), mořeplavec a objevitel Alvar Núñez Cabeza de Vaca (1490/1507–1557/1559), mořeplavec a objevitel Juan Ponce de León (1474–1521), conquistador Diego de Almagro (1475-1538), či objevitel a dobyvatel Francisco de Orellana (1511-1546). (Myers, K. A. *Fernández de Oviedo's Chronicle of America. A New History for a New World*, s. 20).

Oviedo na mnoha místech svého díla varuje před důvěrou ve slova autorit, která se nezakládají na přímé zkušenosti, neboť podle něj bývají od pravdy vzdálena stejně tak jako nebe od země.³⁷ Popisuje-li Oviedo vlastnosti rostlinných a živočišných druhů Nového světa, zdůrazňuje, že k daným závěrům došel na základě vlastní smyslové zkušenosti,³⁸ získané během svého pobytu v Západních Indiích, kde vykonával úlohu královského úředníka a později kronikáře (*cronista de Indias*).³⁹ Připomíná čtenáři, že o tvorech žijících v této oblasti, jež byla až do jeho doby neznámá, žádný antický autor neměl ani ponětí (*ningún escritor supo de los antiguos*).⁴⁰

Nutno však podotknout, že jakkoli je Oviedo skeptický vůči klasickým autorům, významný aspekt jeho díla představuje rovněž snaha začlenit Nový svět do schémat a modelů světa stávajícího. Tato tendence je důsledkem autorovy víry v jednotu všeho stvořeného.⁴¹ Oviedo usiluje především o zařazení nových poznatků do kontextu stávajícího evropského vědění – podle Barrery-Osoria se pokouší interpretovat zkušenost prostřednictvím klasických teorií.⁴² Nový svět považuje za doplněk Starého, vnímá oba „světy“ v jejich integritě.⁴³ „Západní Indie“ jsou „nové“ pouze ve smyslu předchozí ne-známosti. Bůh stvořil svět naráz, tedy „Indie“ nemohou být mladší ani starší než ostatní části světa. Za účelem potvrzení nekondikčnosti obou světů, jejich jednoty, jež může být rovněž vnímána jako důsledek renesanční touhy po harmonii, užívá Oviedo také citace antických autorů, čímž se snaží zároveň podpořit věrohodnost „věcí“ pocházejících z Nového světa. To, co Oviedo vidí v Novém světě, koresponduje rovněž s tím, co četl v Bibli. Jak poznamenává Gerbi – empirie a tradice se v Oviedově díle vzájemně obohacující a podporují.⁴⁴

Vzhledem k tomu, že Oviedo neustále hledá rysy, které by byly společné objektům Starého i Nového světa, zakládá svou deskriptivní metodu na kategoriích podobnosti a odlišnosti. Setká-li se Oviedo s novým rostlinným či živočišným druhem, hledá analogický druh, jenž by se vyskytoval na starém kontinentu, a někdy se dokonce pokouší rozdílné druhy obou kontinentů ztotožnit. Není-li Oviedo s to nalézt analogii mezi starým a novým, musí se spokojit především s „čistým“ empirickým poznáním, nezatíženým předchozími teoretickými informacemi. Popisuje-li například živočicha, jemuž dali křesťané jméno *manatí*, a kterého ještě Kolumbus pravděpodobně považoval za sirénu, hned v první větě uvádí, že se jedná o pozoruhodnou a neslýchanou „rybu“, neboť o ní nemluví ani Plinius, ani Albert Veliký a není možné ji spatřit nikde jinde než v Novém světě.⁴⁵

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Viz např. „La experiencia que desto tengo; sabía por experiencia; yo lo he probado“ atp. (Fernández de Oviedo, G. *Historia general...I*, s. 267-272). Role autora je tak v Oviedově případě, resp. v renesančních historiích obecně, podstatně významnější než u děl antických a středověkých (Myers, K. A. *Fernández de Oviedo's Chronicle of America. A New History for a New World*, s. 68).

³⁹ Titul *cronista de Indias* byl oficiálně zaveden za Filipa II. (Pardo Tomás, J. *El tesoro natural de América: Oviedo, Monardes, Hernández: colonialismo y ciencia en el siglo XVI*. Tres Cantos: Nivola, 2002, s. 49).

⁴⁰ Fernández de Oviedo, G. *Sumario de la natural y general historia de las Indias*, s. 56.

⁴¹ Pardo Tomás, J. *El tesoro natural de América...*, s. 62.

⁴² Barrera-Osorio, A. *Experiencing Nature...*, s. 103.

⁴³ Gerbi, A. *La naturaleza de las Indias Nuevas...*, s. 313.

⁴⁴ Gerbi, A. *La naturaleza de las Indias Nuevas...*, s. 319-322.

⁴⁵ „Manatí es un pescado de los más notables e no oídos de cuantos yo he leído o visto. Déstos, ni Plinio habló, ni el Alberto Magno en su Proprietatibus rerum escribió, ni en España los hay“ (Fernández de Oviedo, G. *Historia general...II*, s. 63).

Ke kvalitativnímu popisu Oviedo přidává i kvantitativní údaje. Jak uvádí Barrera-Osorio: *měří přírodu*.⁴⁶ Filologická stránka je v Oviedově díle upozaděna, složka symbolická zcela chybí. Primárním cílem je co nejdříve popsat nový rostlinný a živočišný druh a co nejlépe jej přiblížit evropskému čtenáři. Nejvíce prostoru z Oviedova popisu zaujímá charakteristika užitných, tj. medicínských a potravinářských kvalit. Kategorie utility hraje v jeho klasifikaci stěžejní úlohu.⁴⁷ Oviedo nepovažuje žádnou věc za neúčinnou: zdánlivá neúčinnost je podle něj vlastně pouhým nezajmem odhalit v dané věci skrytá tajemství přírody.⁴⁸

Podle Ovieda je lidským úkolem obdivovat Boží dílo a poznávat je. Bůh dal proto člověku zvědavost, touhu uchopovat to, co přesahuje jeho zkušenost, touhu porozumět stvoření.⁴⁹ Vykreslení roztočivých zázraků přírody se stává vlastně oslavou Boha.⁵⁰ Oviedo na mnoha místech svého díla vyzdvihuje krásu, zázračnost a rozmanitost přírody odrážející velikost Stvořitele. Prohlašuje, že četba jeho „obecné historie“ nemá sloužit pro pobavení ani k porozumění „novým věcem“ (tedy pouze k samoučelnému poznávání), nýbrž k oslavě Stvořitele, k jeho lepšímu poznání i poznání příčin všech „nových“ věcí.⁵¹ Cokoli je podle Ovieda o přírodních (*cosas de natura*) řečeno, vede především k obdivu nezměrné Boží moci a k úctě k Bohu, z jehož vůle pocházejí všechny stvořené věci (*cosas criadas*).⁵² Bůh zároveň tyto věci a jejich zázračné účinky (*maravillosos efectos*) lidem odkrývá, aby je mohli lépe poznat, sloužit mu a z celého srdce jej milovat.⁵³

Empirické studium přírody „Západních Indií“ tedy podle Ovieda nevede primárně k porozumění novým jsovcům, nýbrž ke chvále Boha a taktéž k rozšíření moci španělského krále. Oviedo není pouze „historikem přírody“, neboť svému dílu dává rovněž náboženskou a politickou dimenzi. Příroda Nového světa potvrzuje Boží velikost a bohatství Karla V. V kontextu protestantské reformace má podle Barrery Oviedova *historia naturalis* rovněž dosvědčovat, že Bůh stojí na straně Karla V. – nejmocnějšího a nejbohatšího evropského vládce.⁵⁴ Oviedo vnímá objevení Nového světa spjaté s nárůstem moci španělského impéria jako Boží dar: Bůh chtěl zvětšit bohatství Španělska tak, že mu daroval poklady Západních

⁴⁶ „As well as providing observations and empirical information, Oviedo measured nature“ (Barrera-Osorio, A. *Experiencing Nature...*, s. 110).

⁴⁷ Srv. např. A. Barrera-Osorio, A. *Experiencing Nature...*, s. 110.

⁴⁸ „[...] ninguna cosa vemos inútil ni que dexa de ser necessaria, salvo aquellas, de que los hombres ynoran sus secretos y la fuerça de la natura en ellas“ (Fernández de Oviedo, G. *Historia general y natural de las Indias, islas y tierra-firme del mar océano. Primera parte*, s. 329).

⁴⁹ Myers, K. A. *Fernández de Oviedo's Chronicle of America...*, s. 34-35.

⁵⁰ Srv. Gerbi, A. *La naturaleza de las Indias Nuevas...*, s. 299.

⁵¹ „El leer no ha de ser para el gusto de leer o entender cosas nuevas, sino para alabar y mejor conoscer al Criador e causa de todas ellas“ (Fernández de Oviedo, G. *Historia general...II*, s. 29).

⁵² Fernández de Oviedo, G. *Historia general y natural de las Indias, islas y tierra-firme del mar océano. Primera parte*, s. 329.

⁵³ „[...] Dios, que tales cosas nos enseña, para que mejor le conozcamos é sirvamos y de entero coraçon le amemos“ (Fernández de Oviedo, G. *Historia general y natural de las Indias, islas y tierra-firme del mar océano. Primera parte*, s. 361).

⁵⁴ Barrera-Osorio, A. *Experiencing Nature...*, s. 111-113.

Indií.⁵⁵ Španělé tak zase jako projev svého vděku mohou v Novém světě šířit křesťanství a zvětšovat Boží slávu.⁵⁶

Historiae naturalis Starého a Nového světa

K intenzivnímu propojení *historiae naturalis* Nového světa s mocenskými zájmy španělského impéria došlo v dílech pozdějších autorů, především Francisca de Hernández (1517-1587), jenž byl králem Filipem II. vyslán do Nového světa jakožto první lékař Indií (*protomédico general de las Indias*) a byl pověřen prozkoumáním všech přírodnin, které se v neznámých zemích vyskytují. Výsledkem Hernándezova působení v Americe byla mj. rozsáhlá „historie přírodnin“, obsahují faktografické informace, které zahrnují téměř výhradně fyziologický popis, údaje o místě výskytu a o možnostech užití daného druhu v lékařství. Směrodatná je pro něj pouze smyslová zkušenost a následné ověřování získaných poznatků. Hernándezova *historia naturalis* neobsahuje ani popisy vybájených tvorů, ani prvky symbolického myšlení, ani filosofické či nábožensky motivované úvahy; výrazně se tak liší od publikací stejného žánru, zejména od *historiae naturalis* Starého světa. Hernández nepopisuje přírodu Nového světa proto, aby oslavil její krásu a velikost stvoření, ani proto, aby hledal skryté významy v knize přírody, ale především proto, aby jako přírodopisec ve službách španělského impéria splnil královské příkazy a přispěl tak k mocenské a materiální expanzi španělské říše.⁵⁷

Hernándezova *historia naturalis* se tedy od prací Gessnerových či Aldrovandových liší ještě výrazněji než texty Oviedovy. Hernández bývá pro „moderní“ rysy svého díla považován za hlavního protagonistu první moderní vědecké expedice a průkopníka moderní, novověké přírodovědy. Ačkoli se povaha jeho *historia naturalis* nejvíce blíží pozdější koncepci Baconově (není v ní ani stopy po Baconem kritizované vybájenosti a fantaziích), není opodstatněně stavět ji do ostré opozice vůči „přírodním historiím“ Starého světa. Jednak Hernández sám byl přesvědčen o tom, že *historia naturalis* Nového světa je komplementární k *historia naturalis* světa starého⁵⁸, konkrétně především k Pliniovu dílu *Naturalis historia*, jehož 37 knih přeložil a opatřil vlastními komentáři. Dále je třeba si uvědomit, že mezi autory *historiae naturalis* docházelo k vzájemnému ovlivňování a často i spolupráci, tedy i autoři „starého typu“ *historiae naturalis* zohledňovali poznatky o přírodě Nového světa a někdy v souladu s nimi dokonce modifikovali charakter svých děl. Např. U. Aldrovandi ve svém spisu *De piscibus* v kapitole pojednávající o americkém živočichovi známém pod názvem *manati indorum* vychází především z Oviedových poznatků. Nadto byl v důsledku novosti živočišného druhu nucen upustit od své metody i systému díla a postupovat podle způsobu

⁵⁵ „Para mi opinion yo tengo á España por una de las ricas provinçias que hay en el mundo; é para colmar sus riquezas quiso Dios darle por hacienda aççesoria esto – tras riquezas de nuestras Indias“ (Fernández de Oviedo, G. *Historia general y natural de las Indias, islas y tierra-firme del mar océano. Primera parte*, s. 187).

⁵⁶ Fernández de Oviedo, G. *Historia general y natural de las Indias, islas y tierra-firme del mar océano. Primera parte*, s. 191-192.

⁵⁷ Hernández, F. *Historia natural de Nueva España, I-II*. Mexico: Universidad Nacional de Mexico, 1959. Srv. Pardo Tomás, J. *El tesoro natural de América* s. 138-144. Dále Černá, J. Scientia est potentia: Renesanční věda ve službách španělského impéria. In: *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, vol. 2, no. 3* (2010), s. 99-113.

⁵⁸ Bustamante García, J. De la naturaleza y los naturales americanos en el siglo XVI: Algunas cuestiones críticas sobre la obra de Francisco Hernández. In: *Revista de Indias*, vol. 52, no. 195/196 (1992), s. 312.

Oviedova (vynechal např. výše zmíněné oddíly *Synonyma, Sympathia & Antipathia, Emblemata. Symbola. Epithaphia, Mystica & Allegorica i Numismata*).⁵⁹ Naopak i ta díla, která jsou hodnocená jako „moderní“ a „originální“, zpravidla (do určité míry) čerpají z vědění tradičního, které se stává jejich východiskem i oblastí, vůči níž se vymezují.

Ostatně v daném kontextu lze zmínit i jednu poněkud paradoxní skutečnost. Je to právě Gessnerova *Historia animalium*, která je v obecném povědomí vnímána jako průkopnické přírodovědecké dílo a Gessner je potom považován za „otce moderní zoologie“. Podobně nahodilá a studiem pramenné literatury nepodložená jsou i mnohá jiná hodnocení významu různých osobností v dějinách myšlení. V historii filosofie, vědy a idejí obecně se lze stále setkávat s hledáním anticipátorů a prvenství nejrůznějšího druhu či nelegitimním vnášením současných kategorií do uvažování minulosti. Přitom daleko cennější a hlubší poznatky nám může přinést taková interpretace historického problému, která se nebojí význačnosti a absence pevně stanovených milníků. Renesanční *historiae naturalis* potom představují prostor, v němž bychom přesně a jednoznačně vytyčené body hledali velmi obtížně. Naopak je prostorem, který skýtá mnohá zákoutí a spletité uličky, jež nás však mohou ve snaze porozumět renesančnímu myšlení zavést dále, resp. jiným, novým směrem.

⁵⁹ Aldrovandi, U. *De piscibus libri V et de cetis lib. V*. Bononia 1638, s. 720-730.